

**Jernej Komac, »Srce se mi trga od žalosti«:
vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno.**
Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in
Arhiv Republike Slovenije, 2022, 315 str.

Obdobje med letoma 2014 in 2018 je zaznamovala poplava razprav, monografij in drugih del o prvi svetovni vojni, pri čemer pa kljub velikemu obsegu raziskovanih tem marsikaj še vedno ostaja slabo ali celo nedokumentirano. Ohranjanje zagona pri objavljanju študij o vojni tudi onkraj jubilejnega petletja je zato nedvomno dobrodošel pojav. Najnovejša pridobitev s tega področja v slovenskem zgodovinpisju je monografija *»Srce se mi trga od žalosti«*: vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno zgodovinarja in arhivista Jerneja Komaca, nastala na temelju magistrske naloge, obranjene prav v letu stoletnice konca vojne. Monografija je kot že 49. naslov izšla v zbirki Razpoznavanja, ki jo izdaja Založba Inštituta za novejšo zgodovino v sozaložništvu z Arhivom Republike Slovenije.

Uvodno poglavje monografije je razdeljeno na pet enot, v katerih se avtor z različnih perspektiv metahistoriografsko sprašuje o pisanju zgodovine prve svetovne vojne, tako v drugih delih kot pri samem sebi. Uvodnim zahvalam sledi pregled nekaterih najpomembnejših del svetovnih in slovenskih zgodovinarjev o vojni, pri čemer avtor posebno pozornost namenja periodizaciji vojne, saj problematizira ustaljeno zamejevanje z letnicama 1914 in 1918, ker so bile napetosti in prikrite vojne prisotne tako pred vojno kot tudi po njej. Nato avtor zastavi vprašanje, kako je mogoče vojno zgodoviniti, še posebej skozi optiko socialnozgodovinske obravnave vsakdanjega življenja, na katerem je tudi utemeljil svojo raziskavo doživljanja vojne v lokalnem okolju. Sledi še pregled najpomembnejših virov, uporabljenih pri raziskavi, od (slovenskih in tujih) arhivskih fondov do časopisja, pisem, dnevnikov, ustnih virov in fotografij. V sklepu uvoda je predstavljena struktura monografije, ki je razdeljena na tri sklope oziroma štiri poglavja.

Prvi sklop je posvečen letu 1914 na Bovškem. Kot razlaga Komac, je bilo Bovško najsevernejši okraj kronovine Avstrijsko primorje v neposredni bližini meje s Kraljevino Italijo, kar je v naslednjih letih temeljito oblikovalo njeno usodo. V sedmih občinah na Bovškem je po štetju iz leta 1910 živelo nekaj nad 5600, večinoma slovensko govorečih oseb, ki so se preživljale predvsem z živinorejo in kmetovanjem; kljub posameznim modernizacijskim projektom, kot je napeljava vodovoda, industrije na tem prostoru

skoraj ni bilo. Kakor je bilo običajno, so tudi na Bovškem obstajale politične napetosti med slovenskima taboroma, katoliškim in liberalnim, ki so do izraza prišle zlasti ob občinskih volitvah. Miren vsakdan so občasno popestrili vojaški nabori, obiski turistov in gledališke igre, a tudi incidenti, kot so požari. Kljub temu pa gorska idila ni trajala večno. Izbruh vojne je prinesel mobilizacijo ter s tem prostovoljni ali prisilni odhod številnih bovških fantov in mož z domov, ki je bil v prvih mesecih vojne še pospremljen s slavnostnimi prireditvami. Ponoči med 9. in 10. avgustom je pri Srpenici prišlo do incidenta, v katerem je bila ustreljena ena prvih civilnih žrtev vojne, grofica Lucy Christalnigg, ki je kot odbornica Rdečega križa vozila avtomobil v Gorico; na poziv straže se ni hotela ustaviti, prepričana, da so o njeni poti že obveščeni. Vpliv vojne se je začel odražati na vsakdanjem življenju: ob odsotnosti moških so morali kmečke opravke opraviti preostali družinski člani, šolski pouk je bil omejen, hrane ni bilo v izobilju. Domačini so skušali vzpostaviti stik s svojci v vojski, raztepenimi po številnih bojiščih balkanske in vzhodne fronte, in jim pošiljati obleke in hrano, ob tem pa so živeli v strahu, da bodo obveščeni o njihovi smrti. Dramatičen preobrat za Bovško, skupaj s preostalimi obmejnimi območji, je bila odločitev Italije maja 1915, da v vojno vstopi na strani antante. Možnost izbruha spopadov je obstajala že od začetka leta, tako da je avstrijska vojska v mesecih dvomov in negotovosti pridno utrjevala položaje in trdnjave vzdolž obrambne linije. S 24. majem se je vojna izkušnja za Bovško bistveno spremenila, saj se je področje znašlo sredi spopadov.

Prvo poglavje drugega sklopa monografije se posveča begunski izkušnji Bovčanov. Dobršen del kotline je moral biti zaradi neposredne bližine spopadov izseljen, tako da je bil del prebivalstva preseljen v notranjost Avstro-Ogrske, drugi, predvsem iz vasi Srpenica in Žaga, pa so tedaj že sodili pod Italijo in so bili preseljeni v notranjost države sovražnice. Evakuacija v avstrijske dežele, v glavnem na Kranjsko in Koroško, je bila hitra, a zato kaotična, pri čemer so za umik morali poskrbeti predvsem prebivalci sami, tako da so se na pot številni odpravili peš, četudi jih je ta vodila čez visokogorske prelaze. Skupaj s prebivalci so v zaledje odšli tudi predstavniki občinske uprave in drugih ustanov, kot so sodišče, dekanija in dve hranilnici, ki so med vojno delovale v omejenem obsegu ali pa sploh ne. Številni begunci, ki se niso imeli kam umakniti, so bili naseljeni v begunska taborišča, ki jih je država gradila od poletja 1915; največ jih je bilo na Koroškem. Življenje v taboriščih je bilo natančno organizirano in ustaljeno, čeprav ne najudobnejše, saj je bila hrana pogosto nekakovostna ali pa je je začelo zmanjkovati, prav tako so se pojavljale epidemije, ki so odnesle na stotine življenj (kljub temu pa razmere, po opisih sodeč, še zdaleč niso bile tako grozljive kot v pošastnih naslednikih teh taborišč v naslednji svetovni vojni). Begunci v taboriščih so bili deležni verske oskrbe, za otroke je bil organiziran pouk, taboriščniki pa so imeli priložnosti za delo. V taboriščih je sicer končala le desetina goriških beguncev, ostali so se morali znajti sami, kot so vedeli in znali. Četudi so prejeli finančno podporo, so si morali omisliti tudi službo, pogosto v kmetijstvu ali industriji, da bi lahko preživeli. Tistih nekaj beguncev, ki so stanovali v mestih, se je moralo spoprijemati še s pomanjkanjem hrane. Nekateri so izkoristili svobodo gibanja, ki so jo imeli v nasprotju s taboriščniki, in so

celo obiskali domače kraje. Begunska izkušnja je vplivala zlasti na otroke, za katere so skušali organizirati pouk, vendar z le delnim uspehom.

V tistem delu Bovškega, ki so ga zasedli Italijani, domačini niso bili navdušeni nad okupacijo. Vojski niso izkazovali spoštovanja, tudi zaradi poslabšanja življenjskih razmer, zato je italijanska vojska izvedla več aretacij in usmrnitev civilistov. Kot že omenjeno, je bil del prebivalstva nato preseljen v Italijo. Begunci so bili razseljeni po vsej državi, od Piemonta do Neaplja. Čeprav so se morali soočiti z izzivi novega okolja in drugega jezika, so v glavnem živeli bolje kot begunci v avstrijskih taboriščih. Nastanjeni so bili v hišah, prejeli so finančno podporo, kuhali so si sami in lahko so si poiskali službo. Občinski upravi na zasedenem ozemlju sta bili ukinjeni, lokalna uprava je prešla v roke italijanske vojske.

Tretje poglavje, ki je tudi del drugega sklopa, dokumentira vsakdanje življenje tistih Bovčanov, ki so ostali doma. Za tri bovške vasi (Log pod Mangartom, Soča in Trenta) izselitev v glavnem ni bila potrebna, ker niso bile neposredno ob bojišču, še vedno pa so bili tamkajšnji prebivalci podvrženi strožjemu vojaškemu nadzoru kot zaledje, gibanje je bilo nadzorovano in zanj so bile potrebne ustrezne prepustnice. Izstrelki in preleti letal so predstavljali nenehno nevarnost, prav tako so se morali prebivalci soočiti z zaplembo hiš za vojaške potrebe, krčenjem kmetijskih površin na račun izgradnje vojaške infrastrukture ter drugimi težavami vojne in vojaške narave. Številne omejitve in bolezni so vplivale tudi na krčenje števila glav živine, v drugi polovici vojne pa je začelo primanjkovati krme. Tudi aprovizacija – dobava hrane, ki jo je država skušala priskrbeti domačinom, je bila zaradi težke dostopnosti zlasti v zimskih mesecih in raznih težav ter tatvin pri transportu majava. Med domačinkami in vojaki so se med vojno spletle številne vezi, tako da je sledilo nekaj porok. Po drugi strani se je razvila tudi prostitucija, ki jo je država skušala regulirati z vzpostavitvijo uradnih javnih hiš. Na Bovškem o tem pojavu ni veliko znanega, ohranjenih je samo nekaj drobcev, kljub temu pa demografski podatki kažejo, da je poraslo število nezakonskih otrok. Duhovniki, ki so se nad takimi ekscesi zgražali, so skušali Bovčanom kljub vojni nuditi duhovno oskrbo, obenem pa so jo morali po sili razmer nuditi tudi vojakom v zaledju, ki niso imeli vojnega kurata. Čeprav so morali večino cerkvenih zvonov oddati vojaškim oblastem zaradi dragocene kovine, pa je k olepšanju cerkve v Soči prispeval češki slikar Josef Váchal, ki je samoiniciativno (predvsem zato, da bi se izognil fronti) poslikal cerkveno notranjost. Duhovništvo si je prizadevalo tudi za ponovno vzpostavitev šolskega sistema, ki je ob začetku spopadov ponekod tako rekoč razpadel. Pomembna komponenta pouka, ki se je med vojno še posebej izrazila, je bil avstrijski patriotizem, ki se je kazal skozi razne nabiralne akcije za vojsko in obeleževanje pomembnih dogodkov, kot je smrt Franca Jožefa. Nekateri domačini, ki so morali v vojsko, so jo služili na domačem terenu, kjer so skrbeli predvsem za ohranjanje reda in miru, nadzor gozdov in vodenje vojske po gorah, nekatere ženske pa so bile bolničarke. Občinski predstavniki, ki so še naprej delovali na Bovškem, so morali privoliti v podreditev vojaškim oblastem, njihove ključne naloge so bile povezane z aprovizacijo in finančno preskrbo prebivalstva.

Zadnji sklop monografije se ukvarja z zadnjim letom vojne na Bovškem. Tako kot ob italijanski vojni napovedi je drugi prelom, ki ga je Bovško doživelo med vojno, mogoče natančno določiti z datumom, tokrat s 24. oktobrom 1917, dnevem dramatičnega avstrijsko-nemškega preboja italijanske linije z ofenzivo, znano kot čudež pri Kobaridu. Bovško se po pomiku frontne linije globoko v italijansko ozemlje ni več nahajalo na prvi bojni liniji, vendar so se begunci lahko tja začeli vračati šele spomladi naslednje leto, saj je bilo v dobro uničenih naseljih nemogoče preživeti zimo. Zadnje mesece vojne so Bovčani preživeli ob obnavljanju porušenih domačih krajev, odstranjevanju ruševin ter ponovnem obdelovanju polj; vse to je potekalo deloma ob pomoči države, deloma pa na lastno pest, z lastnimi silami in sredstvi, četudi je bilo pomanjkanje veliko. Ko se je vojna za Avstro-Ogrsko 3. novembra 1918 končala s kapitulacijo, je Bovško ponovno zasedla italijanska vojska, ki je tam, kljub drugačni volji domačinov, tudi ostala. Novi (za del Bovškega pa novi stari) oblastniki so se Bovčanom skušali prikupiti s kakovostno preskrbo s hrano, nato pa so z internacijami in premestitvami poskrbeli za odstranitev vsakega potencialno nevarnega Slovenca, skupaj z vojaki, ki so se – včasih cela leta po koncu vojne – vračali z razpadlih front. Domačini so se lotili povojne preнове, pri čemer pa so se že kazale sence protislovenske politike, ki je zaznamovala naslednja leta njihovega bivanja pod Italijo.

V zaključku avtor povzame komemorativne prakse, s katerimi so na Bovškem obeleževali spomin na vojno in padle vojake, od vojaških pokopališč in spomenikov ter spominskih plošč, četudi Italija ni podpirala slavljenja nekdanjih avstrijskih vojakov. V sklepu monografije se Komac vrača k izhodiščnemu razmisleku o periodizaciji prve svetovne vojne in ugotavlja, da je produktivnejše kot o veliki vojni razmišljati o konceptu širše časovno zamejene večje vojne. Sklepni mislim sledijo še slovenski in angleški povzetek, 21 strani dolg seznam virov in literature, seznam kratic, imensko kazalo ter beležka o avtorju.

Monografija pred bralcem na slikovit način razgrinja socialno zgodovino Bovškega med vojno in pozornost posveča zgodbam malih ljudi namesto nekoč prevladujočega osredotočanja na vojaške epopeje in monarhe ter generale, ki naj bi vojno usmerjali, s čimer dopolnjuje fond monografij o soški fronti in njenem zaledju. Za oris stanja je Komac uporabil širok obseg virov (skupaj s filmom), ki kažejo na natančno opravljeno raziskavo v arhivih, časopisju in med lokalnimi pričevalci, ter jih povezal v smiselno celoto, tako da je branje, kljub kakšnemu zatipku, tekoče. Eksaktnost predstavljenih izsledkov je za bralca, ki ni Bovčan ali poznavalec območja, že kar izziv, saj je za celovito razumevanje dogajanja priporočljivo, da se branja loti ob zemljevidu obravnavanega področja. Monografija je napisana strokovno neoporečno, obenem pa izžareva ljubečo zagretost, značilno za lokalne ljubiteljske zgodovinarje. Skupaj z materialnimi spomeniki, ki na Bovškem spominjajo na dogodke in žrtve vojne, monografija postavlja Bovčanom in njihovim preizkušnjam še knjižni spomenik.